

CHAPTER 5

ŞEHRİN MERKEZİNDEN DONDURULMUŞ AÇIK HAVA MÜZESİNE”: ATMEYDANI

FROM THE CENTER OF THE CITY TO A FROZEN OPEN-AIR MUSEUM: HIPPODROME

Özge Bilge KARA¹

¹Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı,
İstanbul, Türkiye

e-mail: ozgebilgekaraa@gmail.com

DOI: 10.26650/BS/SS22.2021.001-5.05

ÖZ

Tarihi boyunca Hippodrom, Atmeydanı ve Sultanahmet Meydanı gibi değişik isimlerle anılan Atmeydanı bir imparatorluklar başkenti olan İstanbul'un en önemli hafıza mekânlarından. Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları döneminde başkentin idare merkezi olan Atmeydanı siyasal iktidarların egemenliklerini ve meşruiyetlerini pekiştirdikleri pek çok sembolik figüre ve olaya sahne olmuştur. Meydanın kaderi XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı toplumundaki batılılaşma hareketi ile değişmeye başlar. Avrupa kültürünün etkisiyle Boğaz kıyılarının ve Sadabat bahçelerinin keşfedilmesi ve sarayın Boğaz'a taşınması Atmeydanı'nın eski idari ve siyasi önemini yitirmesine neden olur. 1850'lerden itibaren Atmeydanı'na ve Ayasofya gibi çevresindeki pek çok tarihi anıta artan diplomatik ve turistik ziyaretler Meydanı, yaşayan bir merkezden ziyaret edilen bir açık hava müzesine dönüştürür. Bu dönüşüme rağmen Atmeydanı toplumsal bellekte, isyan meydanı, eğlence merkezi, infaz mekânı, toplumsal mücadele alanı ve ticaret merkezi gibi pek çok farklı işlevin izini taşımış ve iç içe geçen bu rollerinin üstünde iktidarın meşruiyetini sağlama mekânı olarak sosyo-politik önemini asırlar boyunca korumuştur. Günümüze dek taşıdığı kültürel kalıntılarla ve iktidarın meydana yönelik politikalarıyla kurgulanan bu sembolik dil Atmeydanı'nın Cumhuriyet Türkiye'si döneminde başkentin değişmesi ile tamamen kaybolur. Meydan, bugün modern tüketim toplumu kalıpları içinde turistik bir çekim merkezi haline gelmiştir. Bu çalışma Atmeydanı'nı, iktidar-mekân-tarih ilişkiseliliği ve toplumsal hafıza mekânı bakımından incelemeyi ve İstanbul'un politik tarihine paralel olarak şehrin dinamik merkezi konumuna yükselişinden bugün dondurulmuş bir açık hava müzesi durumuna geçişini ele almayı amaçlar. Oldukça geniş bir tarihsel kapsam içerisinde incelenecek olan Atmeydanı'nın dönüşüm hikâyesi İstanbul'un Roma dönemi öncesi pagan tarihinden Osmanlı İmparatorluğu sonrası modern kent tarihine paralel bir şekilde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atmeydanı, İstanbul, hafıza mekânı, toplumsal bellek, siyasal meşruiyet

ABSTRACT

Atmeydanı, known as Hippodrome and Sultanahmet Square through its history, is one of the most important places of memory of Istanbul, the capital of several empires. Atmeydanı, the administrative center of the capital during the Byzantine and Ottoman Empires period, witnessed many symbolic figures and events in which political powers reinforced their sovereignty and legitimacy. The destiny of the square began to change with the Westernization movement in Ottoman society from the second half of the 19th century. The discovery of the Bosphorus shores and Sadabat gardens and the transfer of the Palace to the Bosphorus under the influence of European culture caused Atmeydanı to lose its former administrative and political importance. Since 1850, increasing diplomatic and touristic visits to Atmeydanı and many historical monuments like the Hagia Sophia have transformed the Square into an open-air museum visited from a living center. Despite this transformation, Atmeydanı has many functions in social memory, such as the rebellion square, a place of entertainment, an area of social struggle, and a trade center. In addition to these roles, it has maintained its socio-political importance for centuries as a place to ensure the legitimacy of power. This study aims to examine the Atmeydanı regarding its power- space- history relationship and its social memory and to consider the transition from the rise of the dynamic city center to a frozen open-air museum in parallel with the political history of Istanbul.

Keywords: Atmeydanı, Istanbul, place of memory, social memory, political legitimacy

EXTENDED ABSTRACT

Atmeydanı, known also as Hippodrome and Sultanahmet Square throughout its history, is one of the most important places of memory in Istanbul, the capital of several empires. Atmeydanı, as the administrative center of the capital during the Byzantine and Ottoman Empires periods, contained many symbolic figures and witnessed numerous events thanks to which political powers reinforced their sovereignty and legitimacy. However, the destiny of the square began to change within Westernization movement in Ottoman society from the second half of the 19th century. “Discovery” of the Bosphorus shores and the Sadabat gardens and the transfer of the Palace to the Bosphorus under the influence of European culture caused Atmeydanı to lose its former administrative and political importance. From the 1850s, increasing diplomatic and touristic visits to Atmeydanı and many historical monuments like the Hagia Sophia have transformed the square from a living center to an open-air museum.

Despite this transformation, Atmeydanı has some special meanings in social memory such as a square of revolt, a place of entertainment, an area of social struggles, and a trade center. Besides these roles, it has maintained its socio-political importance as a place

of legitimacy of power for centuries. This symbolic language constructed with political power and cultural ruins has disappeared completely with the change of the regime and of the capital in the Republican Era. The square has become a tourist attraction center within the patterns of the modern consumer society of today. This study aims to examine Atmeydanı regarding to its power-space-history relationship= and its social memory and to consider the transition from the rise of a dynamic city center to a frozen open-air museum in parallel with the political history of Istanbul. The transformation story of Atmeydanı within a wide historical perspective will be analyzed from the pagan history of Istanbul before the Byzantine Empire to modern city after the Ottoman period.

In this context, firstly, these questions will be answered: how Atmeydanı was built as an administrative center during the Roman and Byzantine Empires and how it was built with the symbols of power as a result of search of legitimacy. The Hippodrome became an important center for Constantinople, which was reconstructed as an alternative capital to Rome. This arena became an area where political power strengthened its legitimacy through activities organized here. Secondly, ideological and social practices of the Ottomans towards the square in the same way with their predecessors will be examined. The Hippodrome had been called Atmeydanı by the Ottomans until the 19th Century. Besides commercial and political activities taking place in Atmeydanı, entertainment, ceremonies, and official parades also strengthened the symbolic meaning of the area.

Having risen as the most important administrative center of the capital and having had an important role in the social life until 19th Century, Atmeydanı was transformed after the 19th Century. The administrative center's transition to the palaces in the coastal areas and the European culture changing the urban entertainment habits of Ottoman society determined the destiny of the square. Atmeydanı has become an open-air museum with increasing diplomatic and tourist visits. However, the square continued to be place of many protests, meetings and public executions. This means that Atmeydanı was an important place of memory for both political power and the public thanks to its strong symbolic language.

Finally, this study emphasizes that Atmeydanı has survived as a place of memory whose memories have been frozen from the change of the capital until today. Because of the construction of Ankara as a symbol of the new regime, political power just ignored Istanbul in this period. Atmeydanı, Sultanahmet Square thereafter, witnessed a museumization process, a part of which had already started from the second half of 19th century. The conversion of The Hagia Sophia to museum and the reorganization of the square as a city

park accelerated the transformation of Atmeydanı into a frozen open-air museum. The square registered under UNESCO protection has become a center of attraction visited by millions of tourists today. This situation can be defined as the production of a place suitable for the consumption society habits of the modern era.

Giriş

Tarihi boyunca Hippodrom, Atmeydanı ve Sultanahmet Meydanı gibi değişik isimlerle anılan Atmeydanı bir imparatorluklar başkenti olan İstanbul'un en önemli hafıza mekânlarından biridir. Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları döneminde başkentin idare merkezi olan Atmeydanı siyasal iktidarların egemenliklerini ve meşruiyetlerini pekiştirdikleri pek çok sembolik figüre ve olaya sahne olmuştur. Meydanın kaderi XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı toplumundaki batılılaşma hareketi ile değişmeye başlar. Daha öncesinde I. Selim zamanında Boğaziçi'nde Bebek ve III. Murad döneminde Kandilli sultanlar tarafından kullanılmışsa da bu bölgelere olan ilgi esas olarak XIX. yüzyılda yoğunlaşmaya başlamıştır. Özellikle Avrupa kültürünün etkisiyle Boğaz kıyılarının ve Sadabat bahçelerinin daha geniş bir çevre tarafından kullanılması ve sarayın Boğaz'a taşınması Atmeydanı'nın eski idari ve siyasi önemini yitirmesine neden olur. 1850'lerden itibaren Atmeydanı'na ve Ayasofya gibi çevresindeki pek çok tarihi anıta artan diplomatik ve turistik ziyaretler Meydanı, yaşayan bir merkezden ziyaret edilen bir açık hava müzesine dönüştürür.

Bu dönüşüme rağmen Atmeydanı toplumsal bellekte, isyan meydanı, eğlence merkezi, infaz mekânı, toplumsal mücadele alanı ve ticaret merkezi gibi pek çok farklı işlevin izini taşımış ve iç içe geçen bu rollerinin üstünde iktidarın meşruiyetini sağlama mekânı olarak sosyo-politik önemini asırlar boyunca korumuştur. Günümüze dek taşıdığı kültürel kalıntılarla ve iktidarın meydana yönelik politikalarıyla kurgulanan bu sembolik dil Cumhuriyet Türkiye'si döneminde başkentin değişmesi ile tamamen kaybolur. Meydan, bugün modern tüketim toplumu kalıpları içinde turistik bir çekim merkezi haline gelmiştir. Bu çalışma Atmeydanı'nı, iktidar-mekân-tarih ilişkisi ve toplumsal hafıza mekânı bakımından incelemeyi ve İstanbul'un politik tarihine paralel olarak şehrin dinamik merkezi konumuna yükselişinden bugün dondurulmuş bir açık hava müzesi durumuna geçişini ele almayı amaçlar. Oldukça geniş bir tarihsel kapsam içerisinde incelenecek olan Atmeydanı'nın dönüşüm hikâyesi İstanbul'un Roma dönemi öncesi pagan tarihinden Osmanlı İmparatorluğu sonrası modern kent tarihine paralel bir şekilde ele alınacaktır. Çalışmanın bu geniş tarihsel kapsamı tarihsel sosyolojinin sunduğu metodolojik imkânlardan faydalanarak ortaya koyulacaktır. Temel olarak uzun zaman dilimlerini ve büyük toplumsal yapıları karşılaştırmalı bir yöntemle ve nedensellik ilişkisi içinde ele almayı ilke edinen tarihsel sosyoloji Atmeydanı'nın geçirdiği sosyo-politik dönüşümleri tarihsel bağlama bağlı olarak açıklarken araştırmaya yardımcı olacaktır.

Bu bağlamda öncelikle Atmeydanı'nın Roma ve Bizans İmparatorlukları döneminde başkent İstanbul'da bir idare merkezi olarak nasıl kurgulandığı, meşruiyet temelli kaygılar neticesinde iktidar sembolleriyle nasıl inşa edildiği analiz edilecektir. Ardından ikinci kısımda

Istanbul'un 15. yüzyılda bir başka imparatorluk tarafından fethedilmesiyle Osmanlıların Meydan'a yönelik tıpkı seleflerinkine benzer ideolojik ve toplumsal uygulamalar konu edilecektir. Üçüncü kısım olan Cumhuriyet'e geçiş sürecinden önce önemli bir kırılmayı işaret eden XIX. yüzyıl ise Atmeydanı açısından ayrıca analiz edilecektir. Cumhuriyet'e geçiş, başkentin değişmesi ve bugünün Türkiye'si'ne dek uzanan son bölümde ise Atmeydanı'nın, anıları dondurulmuş bir hafıza mekânı olarak varlığını sürdürmesi vurgulanacaktır.

1. Konstantinopolis Hippodromu: Bizans İmparatorluğu'nun Kalbi

Bağımsız bir Yunan şehir devleti olan Byzantion M.S. 2. yüzyılda Roma İmparatoru Septimius Severus tarafından şehir devleti statüsünden alınmış ve komşu şehir devleti Perinthos'a bağlı bir köy hâline getirilmiştir. Bu sırada surları ve bazı yapıları tahrip olan şehrin imarına kısa süre sonra başlanmıştır. Yapımına 196 yılında başladığı tahmin edilen Byzantion Hippodromu 60 bin ilâ 80 bin kişilik kapasitesiyle 330 yılında tamamlanmıştır. Önce Roma İmparatorluğu'nun ardından Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun başkenti olan Konstantinopolis, *Nea Roma* olarak anılmıştır. *Yeni Roma*'nın Roma şehrine alternatif bir başkent olarak kabul edilmesi ise Roma'daki *Circus Maximus Hippodromu*'na benzer bir hippodromun inşâsıyla taçlandırılmıştır. Hippodrom büyük bir şehir meydanı olarak içinde belirli ritüelleri barındırmış, farklı kültürlerin ve olayların sembollerini anıtlarla üzerinde taşımıştır. Ritüelleriyle birlikte kurgulanmış her şehir meydanı gibi Hippodrom da zamanla toplumsal ilişkilerin kesişme noktası ve merkezden çevreye doğru genişleyen yönetim aygıtının sembolleriyle donatılmış bir iktidar galerisi hâline gelmiştir (Işın, 2010, s.10).

Hippodrom'un sahne olduğu en etkili kamusal etkinlik ise araba yarışları olmuştur. Konstantinopolis'in Hristiyanlık öncesi pagan kültürüne ait bir miras olan araba yarışları Doğu Roma kültüründe de kendine önemli bir yer edinmiştir. Yarışlara hem saray erkânı hem de geniş halk kitleleri katılmış, halk ile iktidarın aynı mekânda bir araya gelmesi ve iletişime geçmesi söz konusu olmuştur. Bununla birlikte yarışlar Bizans imparatorlarının halk için eğlenceler düzenleme isteğinden ziyade kendi meşruiyetlerini sağlamak üzere kullandıkları bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan Hippodrom hem kamusal hem de politik bir mekân olup; bazen imparatorlar için halkın doğrudan tepkisinin ölçülebildiği bir yer, bazen de halkın hiç beklenmedik bir anda ne düşündüğünü imparatora ilettiği açık bir iletişim mekânı olmuştur (Sinanlar, 2009, s.37). Hippodrom, her ne kadar Habermas'ın modern toplumlar için kullandığı "kamusal alan" kavramının tüm özelliklerini taşımasa da o dönemde halkın çeşitli konularda fikrini ve şikâyetini dile getirdiği kendine özgü bir kamusal alan olduğu söylenebilir. Fransız tarihçi Alfred Rambaud bu durumu bir makalesinde şöyle ifade

eder: “*Aya Sofya Tanrı’ya aittir, altın kaplamalı triclinium¹ imparatora aittir, Hippodrom ise halkındır*” (Rambaud, 1871, s.787).

Hippodrom’da oynanan araba yarışlarında yer alan takımlar ise Bizans toplumunda sadece sportif bir karakter taşımayıp aynı zamanda siyasi bir organizasyon görevi üstlenmiştir. Yeşiller ve maviler olarak zamanla iki takıma düşen bu büyük gruplar toplumsal sınıflar ile özdeşleşmiş ve parti örgütlenmelerine benzerlik göstermişlerdir. Örneğin aristokratlar ve büyük toprak sahipleri ayrıca birkaç istisna dışında imparatorların tamamı mavileri desteklerken yeşiller de tüccarlar ve esnaf kesimi tarafından desteklenmiştir. Bu gruplaşma ise Hippodrom’da gerçekleştirilen araba yarışlarında kıyasıya rekabetin hem sportif faaliyet hem de siyasi bloklaşma bakımından artmasına neden olmaktadır. *Yeni Roma Hippodromu* toplumsal fonksiyonu açısından Yunan kent devleti meclislerine benzetilmekteydi (Deleon, 2002, s.178). İstanbul Hippodromunu Roma’daki forum Atina’daki *agora* ile kıyaslayan tarihçi Georg Ostrogorsky tıpkı Deleon gibi Hippodrom’un halkın siyasi tutumunu asıl açıkladığı bir yer olarak görülmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Ostrogorsky, 2011, s.62).

Konstantinopolis Hippodromu, ortasında uzunlamasına yer alan *spina* adı verilen yükselti üzerinde iktidarın sembolik anlamda gücünü ve evrensellik vurgusunu barındıran önemli anıtlar taşımaktaydı. Bir kısmı günümüze dek ulaşan bu tarihsel anıtlar geldikleri yer ve kültür bakımından Bizans İmparatorluğu’nun meşruiyetine güç kazandırmıştır: Yılanlı Sütun ya da Burmalı Sütun Perslere karşı kazanılmış bir Grek zaferinin simgesi olarak 1. yüzyılda Delphi’deki bir tapınaktan alınarak buraya dikilmiştir. Theodosius Sütünü Mısır’daki bir tapınaktan 4. yüzyılda getirilerek Hippodrom’a dikilmiştir. İlk kez 4. yüzyılda inşa edilen Örne Sütun ise 9. yüzyılda VII. Konstantinos Porphyrogenetos döneminde altın yaldızlı bronz plaklarla kaplanmıştır. (Kuban, 2010, s.17). Roma İmparatorluğu *Circus Maximus*’a taşınan Mısır dikilitaşlarıyla imparatorluğun siyasal meşruiyetini pekiştirdiği gibi Bizans Hippodromu da *spina* üzerindeki anıtlarla siyasal meşruiyetini evrensellik vurgusu üzerinden yeniden kurgulamıştır. (Kuban- Kâhya, 1993/1994, s.75-77; Wiener, 2001, s.67). Farklı egemenlik sembollerinin yan yana dizilmesiyle oluşan görüntü bir kültür yığılması olup İstanbul’un çoğulcu kimliğini belirlemiştir (Işın, 2010, s.12).

Hippodrom’un tanık olduğu en önemli toplumsal olaylardan biri de 532 yılında patlak veren Nika isyanıdır. Maviler ve yeşillerin birleşerek siyasal iktidara karşı cephe aldığı bu isyanın temel nedeni ise iktidarın toplumda gittikçe daha fazla nüfuz sahibi olmaya başlayan bu grupları etkisiz hale getirme girişimleri olmuştur. Halkın bu iki partinin maruz kaldığı ceza

1 Triclinium: Yemek yenilen gösterişli salon.

tedbirlerine gösterdiği tepki ise kısa zamanda tüm şehri sarsan bir ayaklanmaya dönüşmüştür. İsyân sırasında, günümüzdeki halinden çok farklı bir yapıda var olan Ayasofya'nın tamamen yok olduğu bir yangın çıkmış ve İstanbul'da çok sayıda mahalle zarar görmüştür. Bizans imparatorunun isyancıları Hippodrom'a sıkıştırarak katletmesiyle isyan son bulmuştur (Ostrogorsky, 2011, s.66-67). Hippodrom bu olayla birlikte bir toplumsal mücadele ve iktidar alanı olarak toplumsal bellekte yer edinmiştir.

Son olarak Bizans Hippodromu'nun kaderi, şehrin tarihinde önemli bir kırılma noktası olan 1204'teki IV. Haçlı Seferi yağmalaması ve bu tarihten itibaren şehrin yaklaşık 60 yıl boyunca Latin İmparatorluğu'na geçişiyle birlikte tamamen değişir. Şehir 1261 yılında tekrar Bizans İmparatorluğu'nun eline geçse de eski şaşalı günlerine dönemez ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Meydan'a kendi kültürel değerleriyle yaklaşmasına dek kısa bir sessizlik dönemi yaşar.

2. Atmeydanı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Hafızası

Bizans'ın Hippodromu İstanbul'un 1453 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesiyle Atmeydanı olarak anılmaya başlar. Atmeydanı ismi araştırmacılara göre eski Hippodrom'un anılarını canlandıran bir isim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Doğan Kuban'a göre ise Meydan, burada at yarışlarının yapılması ve aynı zamanda bir at pazarı olması nedeniyle bu adı almıştır (Kuban, 2010, s.21). Osmanlı döneminde Atmeydanı'nın geçirdiği tarihsel dönüşümü bu kısımda iki ayrı alt başlık içerisinde incelemek mümkündür. İlki, fetihden XIX. yüzyıla uzanan ve Atmeydanı'nın bir yönetim ve hayat merkezi olarak yükseliş sürecidir. Bu süreçte Meydan iktidar tarafından sembolik meşruiyet alanı olarak kurgulanmaya devam etmiş ayrıca toplumsal alanda önemli bir ticaret, eğlence, tören ve cezalandırma mekânı olmuştur. İkinci etap ise XIX. yüzyıldan Cumhuriyet'e uzanan ve Meydanı'nın giderek yaşayan bir merkezden sembolik ve turistik bir gezi güzergâhı hâline geliş sürecidir.

2.1. XIX. Yüzyıla kadar Atmeydanı: “Hayatın Merkezi”

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Atmeydanı çeşitli eğlence organizasyonları, yarışlar, devletle halkın bir araya geldiği törenler için kullanılmaya devam etmiştir. Atmeydanı Osmanlı kent yaşamını ve kültürünü tanımlayan bileşenlerden biri olmuştur. Bu meydan değişik işlevlere tahsis edilmiş bir kent sofrası haline gelmiş ve meydanın metaforik olarak Anadolu konutlarındaki ev ortasına ve hayata tekabül ettiği söylenebilir (Kuban, 2010, s.22). İstanbul'un fethinden sonra Bizans'ın Ortaçağ kültürü ile biçimlendirdiği labirent görünümü İstanbul şehri ve Hippodrom, Osmanlı kültürü ile yeni bir çehre kazanmaya başlamıştır.

1453'te harap bir halde olan Bizans'ın Büyük Saray'ı ve Atmeydanı, Ayasofya ve şehir surları ile geniş çaplı bir onarıma tabi tutulur. Üzerinde kalan birkaç anıt dışında Hippodrom İstanbul'un yeni sahiplerinin istediklerini yapabilecekleri boş bir mekân haline gelir (Kuban, 2010, s.18). Hippodrom'da yer alan tarihsel kalıntılar Osmanlıların değer dünyasında bir yabancılaşma ve yadırgama ile karşılaşılır. Meydan'a miras kalan bu ikonografik düzen Osmanlı zihniyet dünyasında hiçbir yankı bulmaz. Şer'i ve örfi hukukunun ortak temelleri üzerinde kendisini meşrulaştıran siyasi otoritenin tanımlamadığı, kendi egemenlik sembolleri arasına katmadığı bu ikonografik kurgu farklı bir boyuta taşınarak toplumsal bilinçdışına yerleştirilir (Işın, 2010, s.14). Bununla birlikte anıtlar batıl itikat, tılsım ve gizem gibi mistik duygularla harmanlanarak uzun yıllar korunmaya devam edilir.

Önemli bir kamusal etkinlik meydanı olarak kullanılmaya devam eden Atmeydanı, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de iktidar-mekân ilişkilerinin gözlemlenebildiği bir yer olmuştur. İktidarın cirit oyunları, evlilik ve sünnet düğünleri gibi pek çok faaliyette meşruiyetini Atmeydanı'nın sembolik dilini kullanarak güçlendirdiğini görmek mümkündür. Nasıl ki Bizans Hippodromu programlı eğlencelerin sahnesi olmuşsa Osmanlıların Atmeydanı'ndaki Sûr-ı Humayûn olarak adlandırdıkları hanedan etkinlikleri de iktidara ait uygulamalar arasında yer almıştır (Işın, 2010, s.15). Osmanlı devlet erkânı Bizans'ın bu politik uygulamasından geri kalmamış ve Atmeydanı'nı kılıç kuşanma, askeri geçitler, cenaze törenleri, padişahın da katıldığı Cuma ve bayram namazları gibi ritüelleri ile var olan bir iktidar mekânı olarak yeniden kurgulamıştır. İmparatorluklar arasındaki bu devamlılık Atmeydanı'nın "kamusal alan" işlevinin ön plana çıktığını da göstermektedir. Osmanlı kültüründe kadınlarla erkeklerin ayrı yerlerden Meydan'daki gösterileri seyretmesi ve devlet-tebaa bağlamı içerisinde cereyan eden kamusalılık, çerçevesini dinin ve geleneğin belirlediği kendine özgü bir olgu olmuştur (Özcan, 2010). Merkezi otoritenin bu türden etkinliklere yabancı ülke temsilcilerinin yanı sıra mahkumları da serbest bırakarak davet etmesi yine Atmeydanı'nın sultan tarafından kendi gücünü kanıtlamak amacıyla kullanıldığını göstermektedir (Sinanlar, 2009, s.59).

İktidarın Meydan ve yakın çevresi üzerinden gücünü sembolize etme politikasına bir örnek de törensel geçitlerden verilebilir. Osmanlı döneminde törensel geçitlerin yapıldığı akslar çeşitli olsa da Mese/Divanyolu-Edirne Kapı hattı kullanılan başlıca güzergâhlardan biri olmuştur. Kılıç kuşanma, seferlerden önce yapılan askeri geçitler, cenazeler, türbe ziyaretleri, padişahın Cuma namazı, bayramlar gibi olayların sahnelendiği yer olarak Atmeydanı XVIII. yüzyılın sonunda törenlerle sefere çıkma geleneği terk edilene kadar bu işlev için de kullanılmış ve toplumsal hafızada bu açıdan da yer etmiştir (Deleon, 2002, s.186). Mese/Divanyolu Bizans döneminde de protokol yolu olup Atmeydanı ve çevresindeki pek çok

tarihsel anıt ilahi devlet kurgusu yaratmak için kullanılmıştır. Devlet mefhumu hem Bizans'ta hem de Osmanlı'da ilâhi bir kurgu olarak kutsal addedilmiş; sadece işlevsel olmamıştır. Bu anlamda da bu devletlerin anıtsal yapıları olan Büyük Saray, Ayasofya, Hippodrom Bizans'ta Mese, Osmanlı'da Divanyolu olarak adlandırılan tören yolu Sultanahmet Külliyesi ve Topkapı Sarayı'nın konumu rastgele seçilmemiş olup iktidarın mekânı biçimlendirmede kullandığı politikaların bir ürünü olmuştur (Gür, 2010, s.73).

Meydan, Bizanslıların şehrin pagan kültüründen Hristiyan kültürüne geçiş izini Ayasofya ile birlikte üzerinde taşımıştır. Ardından gelen Osmanlıların şehrin Hristiyan kültüründen İslâm kültürüne geçişini hem Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesiyle hem de Ayasofya'nın karşısına yine görkemli bir dini kompleks olarak Sultanahmet Camii ve Külliyesi'ni inşâ ederek gerçekleştirmeleri Atmeydanı'nın sembolik öneminin bir kez daha altını çizer (Gür, 2010, s.74). Meydan'a ve çevresine yönelik bu politikalar İktidar-mekân ilişkileri bakımından imparatorluklar arasında ideolojik bir devamlılığın önemli bir sembolü olmuştur. İnşâsına 1610 yılında başlanan ve 1619'da tamamlanan Sultanahmet Camii Atmeydanı'nın fiziksel, mimari görünümü ve politik kullanımı bakımından Osmanlı yönetiminin önemli uygulamalarından olmuştur. Camiinin yapımı sırasında Meydanı'nın sınırlarının korunduğu, yapının eski Hippodrom'un oturma gruplarının bulunduğu hata paralel bir konuma oturtulmasından anlaşılmaktadır. Bu şekilde kurgulanan Atmeydanı doğal bir dış avlu gibi, camii girişinde bir çeşit "ön toplanma" mekânı olarak işlev görmüştür. Nitekim Atmeydanı, ileriki tarihlerde kervanlardaki hac yolcularının namaz kılmak ve dua etmek için Sultanahmet Camii 'ne girişlerinde çadırlarını kurduğu, bekleme ve konaklama yaptığı bir durak vazifesi görmüştür (Sinanlar, 2009, s.57).

Bizans döneminde Nika İsyanı'nın Hippodrom'da kanlı bir şekilde bastırılması olayına benzer olarak Osmanlı döneminde de ceza-infaz olayları iktidarın meşruiyetinin önemli göstergelerinden biri olmuştur. IV. Mehmet döneminde ulûfelerini alamayan sipahilerin Atmeydanı'na yürüyerek burada kendilerine engel olmak ya da arabuluculuk yapmak isteyen pek çok devlet adamını katlederek Meydan'da bulunan bir ağaca asmaları Çınar Vakası ya da Vaka-i Vakvakıye olarak tarihte yerini almıştır (Koçu, 1965, s.3920). Mart 1656'da gerçekleşen bu olay Meydanı'nın farklı iktidar odakları tarafından sembolik olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu türden uygulamalara Cumhuriyet döneminde de merkezi otorite tarafından devam edildiğini görmek mümkündür.

Atmeydanı'nda yaşanan infaz olaylarının yanı sıra Meydan bir buluşma, toplanma, plan kurma ve harekete geçme mekânı olarak XVI. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş bu özelliği ile görünür olmaya başlar. Özellikle III. Mehmet'ten itibaren merkezi otoritenin gruplar ve ocaklar

üzerinde etkisini tam olarak kullanamaması ayaklanmalara yol açacaktır. Bazen yeniçerilerin bazen sipahilerin bazen de ulemanın toplandığı Atmeydanı kimi zaman bu grupların birleşerek saraya cephe alışlarına da tanıklık edecektir (Sinanlar, 2009, s.65). Atmeydanı'nın bir eğlence merkezi ve pazarlar vasıtasıyla bir ticaret merkezi iken siyasi infazların, kanlı göz korkutma hamlelerinin, ibretlik idamların yapıldığı bir alana dönüşmesinde XVII. yüzyıldan itibaren sarayın Edirne'ye taşınması önemli bir neden olarak gösterilebilir.

2.2. XIX. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Atmeydanı'nın Dönüşümü

XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için olduğu gibi Atmeydanı için de önemli değişimleri içermektedir. 1850'lerden itibaren merkezi otoritenin Topkapı Sarayı'ndan Çırağan, Beylerbeyi, Dolmabahçe gibi sayfiye bölgelerdeki saraylara taşınması Meydanı'nın etkisini de azaltmaya başlar. Avrupa ile artan temaslar, gidip-gelenlerin Avrupa kent kültürüne ait şehri içi eğlence mekânlarını ve alışkanlıklarını takip etmeleri Boğaz çevresinin, Sadabat parklarının ve Haliç'in değer kazanmasını beraberinde getirir. Atmeydanı bu değişimden etkilense de şehrin sembolik meydanı olma payesini taşımaya devam eder. İdari birimlerin batılılaşmanın etkisiyle kurumsallaşmaya başlaması sonucu padişahın konutu yönetim merkezinin dışına, Dolmabahçe Sarayı'na taşınsa da Atmeydanı simgesel rolünü devam ettirmiştir (Sinanlar, 2009, s.68).

Meydanın merkezi otorite tarafından terk edilmesiyle gözden düşmesi aslında Bizans döneminde de ortaya çıkmış bir döngüyü hatırlatmaktadır. Buna, tarih mi mekânsal yapıyı belirlemekte yoksa mekânsal yapı mı tarihi belirlemekte sorusuyla dikkat çeken Deleon tarihsel döngüyü şöyle izah etmektedir: XIII. yüzyılda altmış yıl hüküm süren Latin İstilas, Bizans'ın son demlerinde kentin eski merkezine terk edilmesine sebep olmuştur. Latin İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra girilen imar faaliyetleri sınırlı kalmış ve Hippodrom'u kapsamamıştı. Fetihten bir süre sonra şenlenen Atmeydanı, Osmanlı döneminde padişahın ve diğer saray mensuplarının zamanlarını Topkapı Sarayı'ndan çok Edirne Sarayı, Sadabat Kasrı, Çırağan ve Beylerbeyi Sarayları ve son olarak da Dolmabahçe Sarayı'nda geçirmeye başlaması sonucu önemini kaybetmiştir. İktidar, şenliklerin de XVII. yüzyılda Haliç çevresine ve Boğaziçi'ne taşınmasıyla, alandan elini çekmiştir (Deleon, 2002, s.181).

Atmeydanı'nın geçirdiği dönüşümün bir diğer aksı da Meydan'a yönelik müzeleştirme, parklaştırma girişimlerinden oluşmaktaydı. Edhem Eldem'in konuyu detaylı bir şekilde incelediği makalesinde de belirttiği üzere XVIII. yüzyılın sonundan itibaren Atmeydanı'na ve çevresindeki yapılara özellikle de Ayasofya ve Sultanahmet Camii gibi anıtsal yapıtlara gerçekleştirilen diplomatik ziyaretler sıklaşmaya başlamıştır. 1790'lardan itibaren bir tür elit

turizminin yerleşmeye başladığını ve sefirler ile maiyetlerindeki bazı kişilere istekleri üzerine camilerin gezdirildiğini, bu camilerin başında da Ayasofya'nın geldiğini görmek mümkündür (Eldem, 2015, s.78).

Meydan'ın ziyaretlerle açık hava müzesi haline gelmesinde önemli bir aşama da alanın kısa bir süre kışla olarak kullanılmasıdır. Yeniçeri ordusunun 1826'da kaldırılmasının ardından Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında yeni bir ordunun kurulmasıyla, o tarihlerde topluca talim yapılacak kışlalar henüz inşa edilmediğinden, Atmeydanı bir kurtarıcı mekân olarak yeni kurulan düzenli ordunun talim yapacağı bir alan olarak değer kazanır. Bu talimler vasıtasıyla alan oldukça ilgi görmeye başlar. Yabancı ziyaretçilerin alanı ziyaret etmeleri ve Meydan'da bulunan anıtlara yönelik düzenlemeler yine bu dönemde sıklaşır. 1855 yılında Sir Charles Newton'un Burmalı Sütun'un etrafını kazmaya başlaması ve 1895'e gelindiğinde anıtların etrafına demir parmaklıklar çekilerek ziyaretlerin yoğunlaşmasına karşın bir koruma önlemi alınması müzeleştirme, parklaştırma politikalarına örnek olarak gösterilebilir (Sinanlar, 2009, s.72).

Atmeydanı'nın park görünümü kazanmaya başlaması esasen Sultan Abdülaziz döneminde (1861- 1876) gerçekleşir. Avrupa kent kültürünün Meydan üzerindeki etkisinin turistik ziyaretlerle de artması sonucu bu yeni toplumsal pratiğe uygun bir kent parkı düzenlemesi ortaya çıkar. XIX. yüzyılın sonunda İstanbul'u ziyarete gelen Alman imparatoru Kaiser II. Wilhelm'in beraberinde Osmanlı imparatoruna bir çeşme armağan etmesi ve Alman Çeşmesi'nin sarayın Dolmabahçe'ye taşınmış olmasına karşılık Atmeydanı'na konulması alanın park haline gelişinde önemli bir rol oynamıştır. Çeşmenin konumu için Atmeydanı'nın tercihi edilmesi de yine Meydan'ın sembolik öneminden kaynaklanmaktadır. Meydanı'nın isminin Atmeydanı'ndan Sultanahmet Meydanı'na dönüşmesi de XX. yüzyılın başında İstanbul Belediyesi tarafından gerçekleştirilir. Gerekçe olarak meydanın eski ayaklanmaları ve kanlı olayları hatırlatan bir isimle anılmaması isteği gösterilmiştir (Sinanlar, 2009, s.74).

Atmeydanı'nın müzeleştirilmesi sürecine 1863 yılında gerçekleşen Sanayi Sergisi de katkıda bulunmuştur. Avrupa'daki sanayi sergilerinden esinlenerek Osmanlı sanayisinin gelişimini teşvik etmek amacıyla 28 Şubat 1863'te Atmeydanı'nda Sergi-i Umumi-i Osmanî açılmıştır. Demir bir konstrüksiyonun XV. yüzyıl Osmanlı mimarisinden esinlenilerek Meydan'a dikilmesi sergiye verilen önemi göstermektedir. Halep ve Şam ipeklileri gibi tekstil ürünleri ile birlikte 10.000 civarında ürün sunulan sergiyi 100-150 bin kişi ziyaret etmiştir (Kuban, 2010, s.28).

Son olarak 1908'de ilân edilen II. Meşrutiyet'le birlikte Atmeydanı siyasi hayatın nabzını tutan bir mekâna dönüşmüştür. 31 Mart Vakası'nın yankıları da yine bu Meydan'da duyulmuş,

isyanın elebaşları 1909'da Atmeydanı'nda idam edilmiştir. 1912-1913 Balkan Savaşları'na karşı protestolar bu Meydan'da yapılmıştır. Meydan'da yapılan miting dizilerinden biri de daha sonradan Sultanahmet Mitingleri olarak anılacak olan ve 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali ile başlayan protestolardır (Pitarakis, 2010, s.337). Merkezi otoritenin tüm kurumlarıyla Atmeydanı ve çevresini terk etmesine rağmen hem devletin hem de halkın önemli bir gelişme karşısında tepkilerini ya da politikalarını yansıtacakları yer olarak yine Atmeydanı'nı tercih etmesi elbette Meydanı'nın simgesel anlamda tarihi boyunca kurgulanan önemli bir toplumsal hafıza-mekânı olmasıyla ilintilidir.

3. Cumhuriyet Dönemi Sultanahmet Meydanı

Cumhuriyet rejimi döneminde Ankara'nın başkent ilân edilmesiyle birlikte iktidarın mekâna yönelik politikaları büyük ölçüde yeniden kurgulanacak olan bu yeni başkente odaklanmıştır. İmparatorluklar başkenti İstanbul ve onun uzun süre merkezî meydan görevini sürdüren Atmeydanı ise yeni rejimle birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaybetmeye başladığı siyasal önemini tamamen yitirmiştir. Bununla beraber Meydan'a yönelik müzeleştirme girişimlerine Osmanlı döneminden camii olarak miras kalan Ayasofya'nın camiden müzeye dönüştürülmesi tartışmaları eklenmiştir. Millî Mücadele başladığından beri ilk kez 1927 yılında İstanbul'u ziyaret eden Mustafa Kemal ve Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun şehre yönelik mesafeli tavırları Osmanlı mirasının şehirdeki izlerini dönemin koşullarıyla uyumlu olan kendi egemenlik dünyalarına çevirme politikası şeklinde vücut bulmaya başlamıştır.

Ayasofya'nın müzeleştirilmesi kararı ise İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçişte iktidar ve değerler değişiminden kaynaklanmaktadır. Daha sonrasında eski Atmeydanı yeni Sultanahmet Meydanı'nı da kapsayacak olan bu müzeleştirme projesi laik Cumhuriyet rejiminin mekâna yönelik iktidar tasarruflarını yansıtmaktadır. Bu durumu "arşivsel mekân" yorumu ile kavramsallaştıran Gür'e göre bu müzeleştirme projesi, farklı egemenliklerin ve dolayısıyla da farklı toplumsal-politik katmanların oluşturduğu çok kimlikli ve çok uluslu Sultanahmet arşivsel yapısının ulusal kimliğe adapte edilme süreci anlamına gelmektedir. Sultanahmet Meydanı ve yakın çevresi, yeni kurulan Cumhuriyet'in medenileşme, modernleşme tasarımının odak noktası olmamakla birlikte Cumhuriyet'i Osmanlı ile uzlaştıran, Osmanlı mirasını, yeni kurulan laik-modern ulusal kimlikle barıştıran bir mekân olmuştur (Gür, 2010, s.69).

Meydanın şehrin yaşayan merkezinden dondurulmuş bir açık hava müzesine dönüşümünde İstanbul'un bir turizm merkezi olarak yeniden tasarlanması ve düzenlenmesi için 1936 yılında Fransız mimar ve şehircilik uzmanı Henri Proust'un daveti önemli bir aşama olmuştur.

Meydan zaten XIX. yüzyılın son yarısından itibaren Osmanlılar tarafından bir gezi alanı olarak tasarlanmaya başlanmıştı. Cumhuriyet döneminde ise ulusal kimlik inşa seferberliği ile asırlarca küresel, uluslararası bir konumda olan İstanbul şehri ve onun iktidar merkezi Atmeydanı daha yerel ve milli kültürle anılmaya başlanır.

Sultanahmet Meydanı'nın Cumhuriyet döneminde kullanımını genel olarak yukarıda anlatılan çerçeve içinde gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte Meydan'ın sembolik gücüne binaen gerçekleştirilen birkaç münferit vaka Meydan'ın eski toplumsal rolünü hatırlatmaktadır. Yıldırımaz'ın Sultanahmet Meydanı'nda halka açık olarak gerçekleştirilen bir idam hakkında kaleme aldığı yazıda böylesi idamların Cumhuriyet döneminde de gerçekleştirildiği ve bunun için seçilen mekânın yine Atmeydanı olduğu görülmektedir (Yıldırımaz, 2001). Biri 18 Temmuz 1939'da diğeri 7 Haziran 1957'de halka açık olarak Atmeydanı'nda gerçekleştirilen iki idam, siyasal iktidarın Meydan'ın sembolik gücünü yeniden tanımladığı gibi Meydan'ın kültürlerarası, rejimler arası tarihinin altını çizmektedir.

Sonuç

Bugün Sultanahmet Meydanı günümüz tüketim toplumu kalıpları içerisinde bir değerlendirmeye tabi tutulabilir. Bu bağlamda erken Cumhuriyet döneminden günümüze dek açık hava müzesi ve parklaştırma politikalarının iyice yerleşmiş olduğu Meydan taşıdığı tarihsel ve kültürel birikimini ve sembolik gücünü burayı ziyaret edenleri etkileyerek göstermektedir. Meydan'ın siyasal iktidarın aracı olarak kullanılmasına bir örnek de yakın tarihten verilebilir: 1994 yerel yönetim seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nı Refah Partisi'nin kazanması ile partinin Osmanlıcılık nostaljisi politikaları Meydan'a da yansımıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı kültür mirasını yeniden anımsatmak ve öne çıkarmak niyetiyle Sultanahmet Meydanı'nın girişine üzerinde Atmeydanı yazan tabelalar konmuştur. Ardından halen devam etmekte olan bir alışkanlık geliştirilerek Meydan her yıl Ramazan ayında bir panayır alanına dönüştürülür. İftardan sahura kadar halka açık bir eğlence ortamı yaratılır (Sinanlar, 2009, s.76).

Konstantinopolis Hippodromu'nun kurulduğu 330 yılından bugüne oldukça geniş bir çerçevede ele alınan Atmeydanı, üzerinde yaşayan tüm imparatorlukların ve kültürlerin izlerini uzun yaşamı boyunca taşımış ve taşımaya devam etmektedir. Zamanın mekân üzerindeki etkisinin en iyi gözlemlendiği bir alan olarak Atmeydanı kültürlerarası bir hafıza mekânıdır. Aynı mekânda farklı çağları karşılaması ve farklı kültürlere ait zevk ve biçimlerden kalıntılar sergilemesi toplumsal hafızada çok katmanlı bir yer edindiğini göstermektedir (Ricoeur, 2012, s.171). Her kültürün iktidar mekânı olarak kurguladığı ve bu nedenle de çok etkili bir

sembolik dile sahip olan Atmeydanı tarihsel dönüşüme uğrayarak işlevsel bir alandan turistik bir güzergâha bu şekilde intikal eder. Bunun dışında, içerisinde Topkapı Sarayı, Ayasofya, Hippodrom, Aya İrini ve Küçük Ayasofya Camii bulunan alan 1985 yılında *Sultanahmet Kentsel Arkeolojik Sit Alanı* olarak UNESCO tarafından koruma altına alınmıştır. Bu paye ise Meydan'ın uluslar üstü, kültürlerarası sembolik konumunun tescilinin bir göstergesidir.

Kaynakça / References

- Deleon, J. (2002). *Anıtsal İstanbul* (5. Baskı). [Monumental İstanbul]. İstanbul, Turkey: Remzi Kitapevi.
- Eldem, E. (2015). Ayasofya: Kilise, Cami, Abide, Müze, Simge. [Hagia Sophia: church, mosque, monument, museum, symbol]. *Toplumsal Tarih*, 254, 76–85.
- Gür, B. (2010). Arşivsel mekân: Sultanahmet Meydanı ve Çevresi. [Archival space: Sultanahmet Square and its surroundings]. E. Altan (Ed.), *Cumhuriyet'in Mekânları, Zamanları, İnsanları* [The places, the times and the peoples of the Republic]. (s. 69-80). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Işın, E. (2010). Atmeydanı: Kültürlerarası Bir Mekân Sorunsalı. [Atmeydanı: An Intercultural Space Problem]. E. Işın (Ed.), *Hippodrom/Atmeydanı: İstanbul'un Tarih Sahnesi* [Hippodrome/Atmeydanı: İstanbul's Historical Scene]. (Cilt II) (s. 10-16). İstanbul: Pera Müzesi Yayını.
- Koçu, R. E. (1965). Çınar Vakası. [Çınar incident]. R. E. Koçu (Ed.), *İstanbul Ansiklopedisi* [İstanbul Encyclopedia]. (Cilt VII) (s. 3920-3921). İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat.
- Kuban, D.-Y. Kâhya (1993/1994). Hippodrom. R. E. Koçu (Ed.), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* [From yesterday to today İstanbul Encyclopedia]. (Cilt IV) (s.75-77). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Kuban, D. (2010). Atmeydanı. [Atmeydanı]. E. Işın (Ed.), *Hippodrom/Atmeydanı: İstanbul'un Tarih Sahnesi* [Hippodrome/Atmeydanı: İstanbul's Historical Scene]. (Cilt II) (s.17-31). İstanbul: Pera Müzesi Yayını.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi*. [History of Byzantine State]. (7. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özcan, E. (2010). Osmanlı'nın Atmeydanı "Kamusal Bir Meydan mıydı?". [Atmeydanı of Ottomans was it "a public square?"]. *Doğu Batı Dergisi*, 51, 105–132.
- Pitarakis, B. (2010). Giriş. [Introduction]. B. Pitarakis (Ed.), *Hippodrom/Atmeydanı: İstanbul'un Tarih Sahnesi* [Hippodrome/Atmeydanı: İstanbul's Historical Scene]. (Cilt I) (s. 8-28). İstanbul, Turkey: Pera Müzesi Yayını.
- Rambaud, A. (1871). Le Monde Byzantin: Le sport et l'Hippodrome à Constantinople. [The Byzantine Word: Sport and Hippodrome in İstanbul]. *Revue des Deux Mondes*, 91, 761–794.
- Ricoeur, P. (2012). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. [Memory, History, Forgetting]. İstanbul, Turkey: Metis Yayınları.
- Sinanlar, S. (2009). *Atmeydanı: Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine*. [Atmeydanı: From Byzantine Car Racing to Ottoman Festivals]. (3. Baskı). İstanbul, Turkey: Kitap Yayınevi.
- Wiener, W. M. (2001). *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası*. [Historical Topography of İstanbul]. İstanbul, Turkey: Yapı Kredi Yayınları.
- Yıldırım, S. (2001). Halka Açık Olarak Gerçekleştirilen Bir İdam. [A Public Execution]. *Toplumsal Tarih*, 91, 18–22.

